

МІФ ТА ГЕНЕЗА ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті розглядається питання пробудження у свідомості людини ідеї толерантності відповідно до стадії освоєння нею оточуючого світу і зростання контактів з "чужим" на прикладі розгортання біблійного міфу. В якості вихідної основи роздумів взято екзистенціально-феноменологічну точку зору, згідно якої "серцевиною" міфо-релігійного виразу є божественний, надприродний "нумен".

В умовах глобалізаційних і міграційних процесів сучасності, коли все частішими стають контакти різних релігій і культур, проблема толерантності набуває особливої значимості. Культурно-релігійні контакти – це, насамперед, зустрічі міфів. Свідомість сучасної людини в певній мірі залишається міфологічною. Міф – це система мислення і досвіду, первина реальність, реальність сама по собі, тобто така, що існує незалежно від її усвідомлення [1: 3-4]. Для більшості людей нашого часу традиційний міф вже не є життєво значимою реальністю, їх свідомість базується на уривках, переплетенні нових і старих міфів. Вони розгублено дивляться на світ, який стрімко змінюється. Це породжує неусвідомлений страх, неспокій, стрес і агресію. Часткова криза традиційних релігій і поширення нових релігійних течій, часто деструктивних та тоталітарних, надає цій проблемі особливої гостроти. Як людині діяти в ситуації не розуміння іншого? Це питання здавна турбувало людину. Якісно нова ситуація у світі вимагає нових підходів, концепцій. Але чи вичерпаним є традиційне бачення толерантності? В епоху постмодерну заклик звернення до основ можливо виглядає архаїчним, але слід враховувати, що ідеї постмодерну не стали життєвими цінностями широких верств населення і тому наявні в традиційних основах рецепти терпимості можуть бути досить дієвими і в наш час. Метою статті є розгляд питання пробудження у свідомості людини ідеї толерантності відповідно до стадії освоєння нею оточуючого світу.

Проблема толерантності виникає в умовах діалогу відмінностей як проблема пошуку єдності і можливостей співіснування і реалізується в суспільному бутті в терпимості до чужого способу життя, звичаїв, вірувань. Сам термін "толерантність" латинського походження. "Tolero" означає терпіти, витримувати. В.Н. Железняк зазначає: "Толерантність є терпимість; терпимість передбачає терпіння, терпіння – стійкість по відношенню до нашої життєвої драми і співчуття до життєвої драми іншого. Адже соціум є по відношенню до індивіда дещо таке, що необхідно витримати, витерпіти і перетерпіти, до чого потрібно виявити стійкість і стоїчну відстороненість" [2: 71-72]. Можна помітити у страждальницькому відтінку толерантності вплив релігійної, зокрема християнської свідомості.

Пошуки витоків толерантності, на нашу думку, слід починати з міфу. У даному контексті до розгляду береться поняття традиційного релігійного міфу, як сюжетно сформованої і персоніфікованої догматичної основи релігії. Міфічні символи концентрують реальність, в якій виражено глибинну сутність певної культури, певного народу. Серед різноманітних інтерпретацій сутності міфу близькими автору є символіко-нуменічна концепція, згідно якої міфічні символи концентрують реальність у якій присутня глибинна сутність світу. Міф розглядається, як вираження Божественної реальності [1: 67-73] або, як "розгорнуте магічне ім'я" [3: 170]. Проте, особливості вираження цієї реальності обумовлені культурними можливостями конкретно-історичної спільноти. Будь-яке Одкровення виражається в образах і поняттях притаманних певному історичному часу, певній історичній культурі. Звідси і розмаїття міфів в історії світової культури.

Міф окреслює кордони толерантності, регулює ставлення людини до оточуючого. В.М. Золотухін пише, що кордони толерантності необхідно розглядати у конкретному часі і місці, вони завжди стосуються людини як носія соціокультурних норм і учасника конкретно-історичного процесу [4: 3].

Принциповою для нас є настанова феноменології: "...для розуміння того, що несе релігійний смисл людині чи спільноті, феноменолог повинен реконструювати проблему, для якої цей смисл забезпечує вирішення. Але вона може бути зрозумілою лише опосередковано, по елементах виразу шляхом її інтерпретації" [7:130-131]. Міф і постає таким виразом, який потребує інтерпретації.

На нашу думку, в первісному суспільстві проблеми толерантності не було. Розглянемо це твердження на прикладі двох ситуацій суспільних відносин:

1. Відносини між членами окремої родоплемінної спільноти.

Архаїчна спільнота – це єдине ціле, колектив, у якому не може бути чогось суттєво відмінного, індивідуального у світоглядному відношенні. Міф визначає усі сфери життя. Він є абсолютним, тотальним. Сумнів у істинності міфу ще не народився. О.Ф. Лосєв писав: "Така міфологія існує як єдина можлива частина світу, і ні один принцип її не підпадає під сумнів. Таку міфологію я називаю абсолютною" [3: 172]. У міфічній свідомості людина безпосередньо включена в общину, в оточуючий

природний світ. Міф не знає "Я". Ф.Х. Кессиді зазначав: "У міфі колективні уявлення, почуття і переживання переважають над індивідуальними, панують над ними. Панування міфу означає безособистість, розчинення індивіду в первісному колективі, родовій общині..." [6: 45]. У даній ситуації принципово чужих не існує. Міф об'єднує спільноту єдиною "безсумнівною" точкою зору, єдиними "правильними" обрядами і звичаями. З розпадом родоплемінного ладу, коли починається процес соціальної диференціації, народжуються протилежні інтереси, думки, погляди, виникає ідея толерантності. Вона виникає як відповідь на потребу гармонізувати відносини в середині колективу. Толерантність набуває сенсу, коли забезпечує вирішення проблеми.

2. Відносини окремої родоплемінної спільноти стосовно інших спільнот.

Однією з особливостей міфологічної свідомості є чуттєво-образне емоційне сприйняття дійсності. Сприйняття і переживання зовнішнього світу визначається мірою його освоєння. Світ неосвоєний і незнайомий відчувається як чужий, ворожий. Він викликає страх. Інші люди схожі тільки фізичною подобою. Їх звичаї породжують почуття страху, огиди. Архаїчний міф не включає їх до світу "справжніх людей". Людей інших племен, які говорять на іншій мові і мають іншу культуру, релігію і звичаї, розглядають як істот тільки по вигляду схожих на людей. Їх звичаї викликають відразу. Внаслідок своєї господарської та культурної відокремленості кожне плем'я тільки самих себе означувало як "справжніх людей", відносячи усіх інших до світу "недолудей". У міфах іноземці зображуються як небезпечні страхіття. Своє плем'я в принципі і вважається усім людством, адже іноплеменники – це неосвоєна і ворожа природа [7: 105-106]. По відношенню до абсолютно чужого і ворожого ідея терпимості є безглуздою. Вона народжується тоді, коли "інший" вже не є абсолютно чужим і існують певні точки дотику, хоча б мінімальне усвідомлення схожості, спорідненості. Це відбувається на певному рівні облаштування світу людиною. По мірі освоєння зовнішнього світу, частішими стають контакти між різними племенами і категоричність суджень пом'якшується. Співіснування у взаємоосвоєнному світі різних культур водночас і породжує цю проблему, і сприяє її усвідомленню. У цьому і полягає діалектика толерантності – щоб стати терпимим до чужого ти повинен побачити, сприйняти його чужість, а потім подолати в собі відразу, нетерпимість. Контакти дають можливість краще пізнати чужого і побачити у ньому схоже.

Освоєння світу людиною ставить перед міфом проблему збереження гармонії Всесвіту і суспільства. У цьому головна функція міфу. Для цього, попри свою сакральність і консерватизм, міф повинен змінюватися в часі, розгортатися. Освоєний світ зростає і тому будь-яка міфологічна система не може залишатися статичною в часі. Розгляд міфу лише як незмінної парадигми є позаісторичним і антиісторичним [8: 34]. Міф є процес освоєння світу, як процес найменування, вписування освоєного предмету (явища) в структуру раніше освоєного світу. Згідно міфічної свідомості знання імені дає силу влади над річчю. Китайська традиція стверджує, що "людина всьому повинна дати ім'я, аби все це для неї існувало" [8: 39]. Зберігаючи такі важливі ознаки як консерватизм і парадигмальність, міфологічна система все ж таки творчо переробляє старе і вбирає в себе нове, що відповідає духу часу, але не руйнує основу. Цікавою і, на нашу думку, методологічно значимою у контексті проблеми толерантності є думка О.Ф. Лосева, що всі міфологічні ідеї – індійська, єгипетська, грецька, православно-християнська, католицька, протестантська, атеїстична тощо – у свою чергу складаються в одну загальну Ідею, яка синтетично втілюється у всесвітньо-історичному процесі, і виникає, таким чином, єдина всесвітньо-людська міфологія, що лежить в основі окремих народів і їх світоглядів і поступово здійснюється шляхом зміни однієї релігійно-міфологічної і, відповідно, історичної системи – іншою [3: 169]. І дійсно, толерантність релігійної людини визначається тим, наскільки вона глибоко сприйняла сутність своєї віри, точніше, наскільки віра формує її як духовну особистість. Усі традиційні релігії своєрідним чином виражають зміст таких загальнолюдських цінностей як добро, любов, істина, краса, свобода. У всіх них є заповіді не вбивай, не кради, не нашкодь тощо.

Зустріч культур пробуджує глибинну сутність людини, сприяє усвідомленню ідеї єдності людського роду. Згідно християнської концепції, загальнолюдські цінності – це не є принципово нові надбання, а пробуджені до життя і самоусвідомлені прояви образу Божого в людині. Виражені у міфах, вони постають як вирази "нумену". Нумен – це знак вищої сили, який дається людині, це те божественне, надприродне, котре логічно не може бути проаналізоване, воно ні з чим не пов'язане, тобто є автономним. Нумен не копіює, а являє божественну силу, при цьому сутність і явище не розірвані, а перебувають в діалектичній єдності. Сприймається він людиною через переживання зустрічі з чимось піднесеним, величним, захоплюючим, що водночас породжує священні страх і тремтіння. Р. Отто ввів цей термін для первинної характеристики святого, божественного. І хоча дати раціональне визначення нумену неможливо, але людину можна підготувати до самостійного його сприйняття шляхом безпосереднього споглядання [1: 8-9, 16; 5: 132-133]. Яскравим прикладом переживання нуменічної реальності є зустрічі біблійних пророків з Богом. Їх пророцтва мали неабиякий вплив на усвідомлення давньоєврейським народом вищих духовних цінностей, в тому числі і ідеї терпимості. На думку В.Н. Желєзняк, принцип толерантності має ейдетичну природу,

спорідненість з ідеями справедливості і вищого блага та сходять до фундаментальних антиномій моральної метафізики [2: 71].

Проте усвідомлення загальнолюдських цінностей відбувається не одразу. Толерантність має метафізичні підстави, але їх вираження і засвоєння – це складний, сповнений протиріч історичний процес. Не одразу суспільство може сприйняти повноту Одкровення, воно відкривається в історії, вбудовується в культуру. В.С. Соловйов писав, що історичні образи життєвого добра не мають зовнішньої єдності та завершеності і тому вимагають від людини не формальної покірності, а розпізнання їх по суті, внутрішньої співдії у їх постійному зростанні [9: 48]. Духовні цінності, у тому числі ідея толерантності, у їх тісному взаємозв'язку, поступово постають у міфі через більш глибоке усвідомлення Одкровення. Дещо категоричною, але показовою є думка Тертуліана: "Приклад для вправи терпіння дає нам не людське почуття, виховане по образу тупої собачої байдужості, а Божественний виклад живого і небесного вчення, яке показує приклад терпіння, насамперед самого Бога, Того Бога, котрий квітами цього світла однаково прикрашає і праведних і неправедних" [10: 321].

У Біблії, на прикладі відношення до іновірців, ми можемо спостерігати становлення і розвиток ідеї толерантності, яка народжувалася в тісному взаємозв'язку з ідеями добра й любові. Її становлення було досить складним. Старий Заповіт дає нам багато прикладів абсолютної нетерпимості до чужих за вірою і племенем. Варто пригадати криваве утвердження давніх євреїв у Ханаані. Авторитетний провідник єврейського народу священик Ездра був упевнений – саме для його народу Бог створив "вік цей" і звертаючись у молитві до Бога казав: "Щодо інших же народів, що походять від Адама, Ти сказав, що вони ніщо, подібні до слини, і всю множину їх Ти уподібнив краплинам, що капають з посуду" (3 Езд. 6: 56). І це було нормою мислення не тільки для давніх євреїв. Родо-племінне суспільство та суспільство ранніх цивілізацій було далеким від думки, що у Бога всі народи землі мають свого батька, котрий у милосерді своїм піклується про тих, що заблукали, так само, як і про вірних. Хіба, що окремі здогадки ми зустрічаємо в культі Атона в Стародавньому Єгипті та вченні Заратустри в Персії. Уперше конкретно і чітко ідея терпимості до інших народів і вір висловлюється у вченнях давньоєврейських пророків. Амос проголошує ідею рівності всіх народів перед Богом (Ам. 9: 7). Ісайя стверджує, що Бог прагне спасіння усіх людей: "...аби спасіння моє дійшло до країв землі" (Іс. 49: 6). Ієремія засуджує ідею національної зверхності та сліпої віри в національні святині (Іер. 16: 19-20). Проте для основної маси народу ідеї пророків не стали життєвою цінністю. Дуже важко людині терпіти не схожих за вірою, світоглядом, звичаями. Ще важче їм допомагати, йти на самопожертву.

З особливою силою ідеї толерантності і терпимості висловлюються в Новому Заповіті. Христос постає зразком довготерпіння. У притчі про доброго самарянина Христос показує, що ближнім для людини не обов'язково може бути одновірець, що добро як цінність має бути дароване всім людям, поза їх вірою, етнічною належністю (Лк. 10: 29-37).

Слід додати, що Біблія, стверджуючи ідею рівності всіх людей у їх достоїнстві, як створених за Образом і Подобою Бога (Бут. 1: 26-27), та проголошуючи, що єство будь-якої людини пошкоджене первородним гріхом і тому усі недосконалі, ніхто не вільний від гріха, дає основу для сприйняття ідеї толерантності не лише як релігійну і етнічну терпимість. Важливими для становлення ідеї толерантності стали заповіді Христа: любити ворогів своїх (Мт. 5: 43-48; Лк. 6: 27-36), не судити (Лк. 6: 37-42; Мт. 7:2-6), прощати гріхи (Мт. 18: 21-22). Показовим є вислів Христа, коли він рятував грішницю: "Хто з вас без гріха нехай першим кине камінь у неї" (Ін. 8: 2-7). Христос враховує слабкість людини. Він пробачає Петра за зречення, Фому за невіру. Згодом апостол Павло писав, що лише той призначається на служіння Богові: "...щоб приносити дари і жертви за гріхи, хто може співчувати нетямущим і тим, хто заблукав, бо й сам схильний до слабості" (Єв. 5: 1-2).

Ідея власної виключності, вищості, нетерпимості до іншого, таким чином, не є притаманною основам християнства. Представник християнського екзистенціалізму К. Ясперс писав: "Претензії на виключність – це вираз фанатизму, пихатості, самообману, заснованих на волі до влади, котрі насамперед виявляються у всіх секуляризаціях, а також у догматичній філософії і в так званих наукових світоглядах, можуть бути переборені саме розумінням того, що Бог являє себе в історії різноманітними способами і що до нього веде багато шляхів. За посередництвом світової історії Бог як би застерігає від претензій на виключність" [11: 49].

Отже, ми можемо зробити наступні висновки:

- ідея толерантності пробуджується у свідомості людини і виражається в міфах поступово, по мірі освоєння "чужого" світу та внаслідок наростання соціальної диференціації. Тобто проблема толерантності набуває смислу в умовах зустрічі з "іншим", "чужим";
- Біблія дає нам приклад розгортання міфу, як "магічного імені". Вона показує, як поступово долається у свідомості суспільства ідея власної винятковості, виключності, ворожості до чужого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хюбнер К. Истина мифа – М.: Республика, 1996. – 448 с.
2. Железняк В.Н. Толерантность как проблема социальной метафизики // Толерантность и полисубъектная социальность: Материалы конференции. – Екатеринбург: Уральск. гос. ун-т., 2001. – С. 68-72.
3. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Изд. полит. лит., 1991. – С. 22-186.
4. Золотухин В.М. Толерантность как проблема философской антропологии. – Автореф. дис. ... докт. филос. наук: 31.03.06 / Уральск. гос. ун-т. – Екатеринбург, 2006. – 43 с.
5. Сарапін О. Феноменологія релігії // Академічне релігієзнавство. За наук. ред. проф. А. Колодного. – К.: Світ знань, 2000. – С. 129-137.
6. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. – М.: Мысль, 1972. – 312 с.
7. Евсюков Мифы о мироздании // Мироздание и человек. – М.: Политиздат, 1990. – С. 7-122.
8. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. – Петрозаводск: Карелия, 1991. – 111 с.
9. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В.С. Сочинения в 2 т. 2-е изд. Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С. 47-548.
10. Тертуллиан. О терпении // Тертуллиан. Избр. сочин. – М.: Прогресс, 1994. – С. 320-333.
11. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28-287.

Матеріал надійшов до редакції 17.01. 2008 р.

Марковский Б.В. Миф и генезис толерантности.

В статье рассматривается вопрос пробуждения в сознании человека идеи толерантности по мере освоения им окружающего мира и возрастания контактов с "чужим" на примере библейного мифа.

В качестве исходной основы размышлений берется экзистенциально-феноменологическая точка зрения, согласно которой "серцевина" мифо-религиозного выражения есть сверхприродный, божественный "нумен".

Markovskiy B.V. Myth and Genesis of Tolerance.

The article deals with the problem of awakening in a person's consciousness the idea of tolerance in the process of exploration of environment and increase of contacts with an "alien" based on the example of Bible myth. As the original basis of speculations an existencial-phenomenological point of view is taken according to which the "core" of mythological and religious essence is divine supernatural "noumen".